

La formació del professorat: el testimoni dels manuscrits catalans dels segles XVI-XVII

Joan Closa Farrès

... lo bon mestre
Mn. Baldiri Reixac

Si bé la proporció dels manuscrits escolars conservats fins avui, amb breus anotacions referents a gramàtica llatina o grega, retòrica o aritmètica, geometria, astronomia o química, comentaris d'autors gramaticals o humanístics de lectura obligada a les aules universitàries, com és el cas de E. A. de Nebrija, o d'humanistes presents a la ciutat de Barcelona, com P. Joan Nunyez, pot semblar molt petita dins el nombre de més de dos mil manuscrits conservats a la Biblioteca Universitària de Barcelona; o per la seva mateixa aparença humil, amb absència de miniatures, orles o luxoses enquadernacions de pell amb gofrats, claus i tanques de metall, per contrast amb les típiques formes de tela amb cartó, o reflectint el color de la ceràmica hispànica, per llur qualitat d'obres fragmentàries, i la qualitat artística reduïda en el millor dels casos a senzills gravats amb les figures de sants, o motius religiosos, textos cal·ligràfics, o *probationes pennaee*, semblen poc importants, tanmateix, llur interès pot ser fonamental per al redescobriment d'aspectes de l'antiga i secular tradició pedagògica catalana, i molt concretament la dels segles XVI al XVIII.

Aquests petits manuscrits menors de la biblioteca universitària, o els manuscrits escolars semblants de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i Catalunya, o del monestir de Montserrat, o d'altres biblioteques públiques o privades, tenen un gran interès en tant que permeten seguir la *ratio docendi*, els mètodes d'ensenyament, al llarg de diferents èpoques, i més concretament, des del període carolingi.

De forma general, són un testimoni del costum de redactar una obra personal com a fruit de l'ensenyament i del mètode dialogat entre el *magister*, el mestre, i el *discipulus*, el deixeble. Aquesta tradició coneix un gran renovació i difusió amb la pedagogia dels humanistes del renaixement i la seva recerca d'un rigor més gran i d'una disciplina més forta a l'ensenyament, que també tindrà la seva presència a la legislació, especialment dins l'àmbit universitari, o a les obres pedagògiques dels segles XVI i següents.

De vegades, els petits quaderns —*quaternuli* o *quaterni*— de notes i observacions dels mestres o d'apunts de classe, arribaren a la forma definitiva de llibres, antologies o diccionaris, però, en altres ocasions els antics quaderns de notes es perdien, com el record dels antics mestres en el decurs del temps o dels esdeveniments dramàtics de la història general dels Països Catalans. En altres ocasions, fruit de l'absència de llibres i de la situació econòmica delicada de la societat catalana en general, els quaderns foren copiats una i altra vegada amb afany i han sobreviscut en llur forma manuscrita, amb les seves curioses ortografies originals, reflectint el so de la llengua catalana de cada segle, amb llurs puntuacions i cal·ligrafies d'època, que desapareixen amb sort dissortada moltes vegades en el moment feliç de llur edició, i esdevenen per la mateixa raó tresors molt apreciats de les col·leccions bibliogràfiques amb llurs formes originals sense normalitzacions d'època. La lectura d'alguns dels exemplars conservats d'aquest manuscrits i quaderns escolars dels antics deixebles o mestres del passat pot permetre observar com llurs continguts coincideixen de forma general amb els llibres conservats dels mateixos segles.

D'aquesta forma, si el lector pot llegir avui amb comoditat l'edició d'obres com l'*Ars et doctrina studentis et docendi* de D. Juan Alfonso de Benavente, professor de la Universitat de Salamanca, que va escriure la seva obra l'estiu de l'any de 1453, també cal que no obli la presència de les mateixes preocupacions pedagògiques entre el món dels mestres i els deixebles de la Catalunya del tombant del segle XV i dels segles precedents i següents, com permet descobrir algun manuscrit com el *De officio docentium*, escrit seguint Quintilià i datat l'any 1572.

Alfonso de Benavente recull el consell de comentar, anotar i redactar les pròpies observacions del docent a les seves lectures en benefici dels seus deixebles, seguint la tradició dels humanistes italians. Aquesta orientació a la «*compilatio in scriptis uel in mente, ueritatis conclusiva, certa, clara, brevis et omnibus utilis et cum mistura practice et theorice*», com també l'hàbit dels *quaternuli* personals del mestre permeten explicar la presència dels petits manuscrits escolars conservats.

La mateixa concepció i valoració del deixeble d'avui com a mestre de demà és present tant a l'*Ars et doctrina studentis et docendi* esmentat, com a manuscrits catalans de segles diferents, p. ex. el de l'any 1644, en què s'evoca la figura del *studens* com a futur professor.

La concepció i orientació és sempre enterament cristiana i aquesta tendència arriba plena de vigència fins a les famoses *Instruccions per la ensenyança de minyons* de Mn. Baldiri Reixac, de l'any 1749, i és present també als diferents manuscrits escolars catalans dedicats als *adulescentes* i *christileges*. Les obres eren també, en general, dedicades a un lector jove, com pot ser p. ex. el manuscrit amb textos de Ciceró.

Aquestes mateixes tendències eren també generals a la resta de la pedagogia europea, com permeten entreveure obres i escrits com els de J. Fortius Ringelbergius, *De ratione studii liber vere aureus* (Lugduni Batavorum, J. Maire, 1622), Vitrubius Lucius Roscius i el *De Docendi studendique modo ac de claris puerorum moribus libellus* (Basileae, R. Winter, 1541), o Thomassin, *La méthode d'étudier et d'enseigner chrétiennement et solidement les lettres humaines, par rapport aux Lettres divines et aux écritures* (París, 1691).

Dins la tradició italiana present al *Ars et Doctrina*, que fa especial esment d'Hostiensis, identificat amb Henricus de Segusio i la seva *Summa Aurea, Liber V, De magistris et ne aliquid exigatur pro licentia docendi. Et qualiter debeat docere* (Venècia, 1574), cal no oblidar la gran aportació de Guarinus de Verona i el seu *De modo et ordine docendi ac discendi*, o de Baptista Gaurinus i el *De modo et ordine docendi et discendi* (Heilderberg, 1489).

L'*usus instituendae Catalanae iuventutis* resta aleshores influït els segles XV i XVI per la tradició humanística italiana, que deixarà lloc el segle XVIII a la influència del pensament il·lustrat francès, representat per Ch. Rollin o la tradició de Port Royal, present p. ex. a les *Instruccions per la ensenyança de minyons* de Mn. Baldiri Reixac, segons s'ha vist després dels estudis que s'han fet recentment. En altres ocasions, els apunts són escrits seguint el model jesuític, *philosophia peripatetica principiis scholae Iesuiticae moderata*, o les orientacions de la Universitat de Cervera, *cursus ad usum Academiae Cervariensis*.

Tela i cartó, tapes antigues de pell sobre fusta, antigues enquadracions de pergamí ens han conservat fragments de glossaris llatins d'escriptura carolíngia escrits vers l'any 800, fragments de glossaris en minsos trossets de papers i fragments de pergamí del segle XIII, notes de mà italiana del segle XVI, notes marginals de segones mans, *probationes pennae* en llatí i italià, reculls poètics, fragments de tractats i escrits jurídics, versos d'una obra gramatical en un bifoli del començament del segle XIII, fragments de l'*Ars Notariae*, apunts de predicació, miscel·lànies de matèria gramatical, recreacions erudites amb els noms de L. A. Muratori i de Ch. Rollin, extractes de Ciceró, correccions de versos llatins, fragments de declinacions gregues, faules, pregàries en grec i llatí, *aménités littéraires*, apunts de classe, i notes de lexicografia, gramàtica, refranys, sentències, esbossos de poesies en alemany i altres llengües, *comentos* de Virgili en portuguès amb un *Diccionario poetico de todos os nomes proprios, e fabulas tocados em os primeiros seis liuros de Eneida de Virgilio*, «dialechs d'Art Poètica», traduccions d'Ovidi i apunts de lògica i de literatura anglo-saxona, *regulae orthographiae* i exercicis de llatí, apunts de geografia per a ús d'un il·lustre col·legial en castellà, apunts de paleografia llatina, composicions musicals, cançoners amb notacions musicals de l'*Ars Nova* i ús de les semimínimes, amb notacions blanca i negra, inventaris de llibres, autors, impresos, i altres escrits per formar una biblioteca de música, manuals d'oracions i cants, notes de gramàtica i lèxic gòtic, reculls humanístics en llatí i català, i molts altres escrits de diferents autors i mans al llarg dels segles des dels glossaris carolíngis fins als manuscrits històrics del P. Jaume Caresmar o els apunts de la *Història Romana* de Theodor Mommsen.

La tradició clàssica d'Horaci, del *delectare et prodesse* és present per igual a l'*Ars et Doctrina*, i en la gènesi dels diferents manuscrits conservats o divulgats fins ara, o en obres com el *Thesaurus Catalano-Latinus* de Petrus Torra, obra revisada l'any 1653, fruit de la seva llarga experiència pedagògica a les aules, i que, com a autèntica *Fons verborum ac phrasium*, autèntic thesaurus, tresor per al lector afortunat, se seguia publicant un segle després. L'edició de 1752 permet observar una castellanització creixent de l'ensenyament i de la societat i la legislació del segle, com testimonia el seu imprimatur, tanmateix el text seguia publicant-se en català i llatí, de manera que la «*iuventus studiosa lectione verborum ac phrasium delectabitur & instruetur*».

La coincidència en la valoració de la màgia del text antic com d'un valor inalterable per al lector de les generacions següents és present per igual en alguns manuscrits conservats amb textos de Ciceró i de poesia llatina, o al *Thesaurus Catalano Latinus* de Pere Torra i la seva idea de la lectura com la millor guia, *lectio docebit*, o el suggeriment de llegir amb cura, «*el uso de leer con atención*», com el *Gradus ad Parnassum* de l'any 1791, i l'edició precedent de 1681.

Per contrast amb l'obra de Pere Torra, el *Gradus ad Parnassum* apareix escrit per complet en castellà, al mateix temps que la seva preocupació és *delectare et instruere* i també presenta una especial cura dels estudiants, «*los adelantados*», en contrast amb la figura dels «principiants» o la «*iuventus studiosa*» de Pere Torra. «*El uso de leer con atención y medir los versos de Virgilio, Ovidio y los demás Poetas clásicos enseñará mejor que las reglas estos primores del arte de versificar*». La idea coincideix amb les orientacions de la Universitat de Barcelona de 1596 de donar més importància a la pràctica que no pas als postulats purament teòrics.

Els pocs manuscrits escolars conservats o divulgats fins avui són potser el millor testimoni de la bona preparació i la preocupació pedagògica dels seus autors, persones hàbils i suficients, com suggereixen les *Ordinacions e Nou Redreç fet per Instauratio, Reformatio e reparatio de la Universitat del Studi General de la ciutat de Barcelona*, de l'any 1596, o de la preparació dels mestres i professors del segle XVIII, als quals dedicava un apartat especial del seu capítol primer Mn. Baldri Reixac.

Cal tenir en compte, en darrer lloc, que, si bé el nostre coneixement dels manuscrits catalans anteriors a l'impremta és potser prou exacte i exhaustiu, aquest no és pas el cas dels manuscrits catalans posteriors a la difusió de la impremta a Catalunya. De fet, aportacions posteriors com les de la doctora J. Mateu Ibars han permès completar el treball inicial de l'inventari dels manuscrits de la Biblioteca Universitària barcelonina, i amb posterioritat a la publicació del quart volum de l'obra esmentada, l'any 1969, han anat apareixent nous manuscrits fins aleshores no catalogats, i que esperem poder veure ben aviat formant part d'un nou volum. De la mateixa manera, la publicació del catàleg dels manuscrits de la biblioteca de l'abadia de Montserrat per dom Alexandre Olivari ha permès conèixer tot un món nou i ple de sorpreses. Igualment, és fonamental l'inventari dels manuscrits dels escriptors clàssics publicat per l'eminent doctor L. Rubio Fernández, antic catedràtic de la nostra universitat barcelonina i mestre insigne.

Cal considerar també el fet de la dispersió general dels manuscrits catalans al llarg dels segles, i la seva presència a diferents biblioteques a Catalunya i de fora Catalunya, a la Biblioteca Nacional, la del Real Monasterio de San Lorenzo del Escorial, la

Biblioteca Colombina de Sevilla, la de Palma de Mallorca, o a altres ciutats d'Europa o dels cinc continents.

Per aquesta raó, l'aproximació a la problemàtica de la formació dels mestres i professors de la Catalunya d'altres temps, és, ara per ara, almenys pel que fa als manuscrits coneguts o conservats, una aproximació orientativa, i no pas exhaustiva. El llegat cultural antic i medieval resta viu al llarg del temps i obert a noves influències culturals i pedagògiques italianes, franceses, alemanyes o angleses, segons el segle i la personalitat de cada estudiós.

Moltes gràcies.

Bibliografia general

A. Obres esmentades

- MADURELL i MARIMON, Josep M. «Manuscrits en català anteriors a la Imprempta (1321-1474). Contribució al seu estudi». Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos. 1974.
- MIQUEL ROSSELL, Francesc. *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*. Madrid, Dirección General de Enseñanza Universitaria, 1958. Quatre vol. publicats. (Vol. IV, 1969, mss. 1998-2030 a cura de J. Mateu Ibars).
- OLIVAR, Alexandre. *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat*. Col. «Scripta Documenta». Monestir de Montserrat, 1977.
- MATEU IBARS, Josefina i MATEU IBARS, M. Dolores. *Coleccanea Paleogràfica de la Corona de Aragó. Siglos IX-XVIII*. Láminas. Universidad de Barcelona, 1980.
- RUBIOFERNANDEZ, Lisardo. *Catálogo de los manuscritos clásicos latinos existentes en España*. Universidad Complutense de Madrid, 1984.
- BOHIGAS, Pere; *Sobre Manuscrits i Biblioteques*. Pròleg de A. J. Soberanas i Lleó. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Curial. Edicions Catalanes, 1985.

B. Textos representatius

- Dictionarium seu Thesaurus Catalano-Latinus verborum ac Phrasium auctore Petro Torra, olim Grammatices Professore Barcinone...* Vici. Ex Officina Petri Morera Typographi, Anno 1757, reed.
- Gradus ad Parnassum, sive, Bibliotheca Musarum, vel Novus Synonymorum Epithetorum, Phrasium Poeticarum, ac Versuum Thesaurus*. Matriti, Apud Joachimum Ibarra, C.R.M. Typographum. 1791, reed.
- ROSSICH, Albert; *Una poètica del Barroc. El Parnàs Català*. Universitat Autònoma de Barcelona. Col·legi Universitari de Girona, 1979.

C. Obres monogràfiques

- BENAVENTE, Juan Alfonso de; *Ars et doctrina studendi et docendi*. Edició crítica per B. Alonso Rodríguez. Universidad Pontificia de Salamanca, 1972.
- Instruccions per la Ensenyança de Minyons, escrita per lo Rt. Baldiri Reixach*. Gerona, Per Anton Oliva... Any 1749. Reed. Universitat de Barcelona. Pròleg d'A. M. Badia Margarit. Edició i estudi de J. González-Agapito i Salomó Marqués. 1983.
- Ordinations e Nou Redreç fet per Instauratio, Reformatio e Reparatio, de la Universitat del Studi General de la Ciutat de Barcelona, en lo any Mil sinc cents noranta sis*. En Barcelona, ab llicentia del Ordinari. En la Estampa de G. Graells y Giraldo Dotil. Reed. Universitat de Barcelona, 1973.
- HERRICK, M. T.; *The fusion of Horatian and Aristotelian Literary Criticism, 1531-1555*. University of Illinois, Urbana, 1946.
- GUILLEUMAS DE RUBIÓ, G; «Sobre les edicions gramaticals erasmianes impreses a Barcelona els segles XVI i XVII». Homenaje a Jaime Vicens Vives. Universidad de Barcelona. Barcelona, 1967. 218 seg.
- BASSOLS DE CLIMENT, M; «Nebrija en Cataluña. Significación de las Instituciones o Gramática Latina de Nebrija y su influencia en Cataluña». *Emérita*. XIII, 1945, 62-64.
- MAYER, M; «La lexicografía latina en Cataluña». *Actas del V Congreso Español de Estudios Clásicos*. Madrid, 1978, pp. 741-750.
- GIL FERNÁNDEZ, L; *Panorama social del Humanismo Español (1500-1800)*. Madrid, Alhambra, 1981.